

O maži, který si koupil svědění

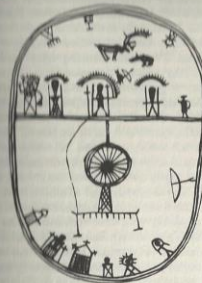
Pohádky a pověsti Sámů

Výbor z díla J. K. Qvigstada
v jazykové úpravě a redakci Brity Pollanové

This translation has been published with the financial support of Noria.

Překladatelé děkují Michalu Kovářovi za poskytnutí odborné literatury a cenné rady a připomínky při vyjasňování sámáckých reálií a odborné terminologie a Jarce Vrbové za pomoc při objasňování norských reálií a jazykovou úpravu textu.

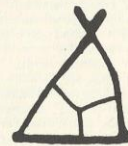
Úvod

Na dalekém severu se vypráví, že když Bůh stvořil Laponsko (Sápmi), musel dodatečně ještě stvořit komáry, aby nevznikla konkurenčně nebeskému ráji. O této pravdě se záhy přesvědčí každý, kdo tam zavítá. Ale všeho do času – z osmi ročních období, na které se laponský rok dělí, přežijí komáři pouze léto a podzimní léto a pak je spáří mráz. Laponsko je země drsná, ale krásná přírodou. Žijí zde houževnatí lidé, kteří dokáží souznat s přírodou, chránjí ji a váží si starých tradic.

Před více než dvěma tisíci lety obývali Sámové (Laponci) území sahající od dnešního Osla přes Stockholm a Helsinky až k Sankt Petěrburgu. Tito nejstarší historicky doložení původní obyvatelé severní Evropy, jejichž předkové pocházeli z období po poslední době ledové, byli postupně vytlačováni Finy a severogermánskými kmeny stále víc na sever. Jejich novým domovem se stalo nehostinné území o rozloze zhruba sto tisíc čtverečních kilometrů v okolí polárního kruhu. Dnes žije v arktické Evropě přibližně padesát až šedesát tisíc Sámů, z toho nejvíce na území Norska – asi třicet tisíc –, ve Švédsku asi sedmnáct tisíc, ve Finsku kolem pěti tisíc a asi dva tisíce na ruském poloostrově Kola. Sámové jsou velmi starý národ nejasného, podle jedné z teorií uralského původu, se světynou kulturou a vlastním jazykem, který je vzdáleně příbuzný finštině a od 17. století má i psanou podobu. Sámové nemají rádi jméno, které jim přisoudili jejich

skandinávští sousedé, když je vytlačovali na sever. A není se co divit, protože „lapp“ je norský i švédský „záplata“ nebo „kus hadru“. Laponci sami sobě říkají Sámové a svou zemi nazývají Sápmi (v tomto textu je však pro větší srozumitelnost ponechán původní zeměpisný název Laponsko). Podle způsobu obživy se dělí na pobřežní – přímořská, říční či jezerní Sámy, kteří se žijí především rybolovem, a na horské a lesní Sámy, kteří jsou vynikajícími lovci a chovateli sobů. Jejich tradičním obydlím je chýše *kammí* (*gámme*) pokrytá drny, březovou kůrou či prkny, v létě pak přenosný stan *lávvu* či *kóta* (*goahti, káhte*) – asi tři metry vysoká dřevěná konstrukce kuželovitého tvaru se základnou o průměru pět až šest metrů, potažená sobí kůží (případně jinými dostupnými materiály – prkny, kůrou, drny apod.). Ve stropě je otvor zvaný *dymmik*, kterým uniká kouř, podlaha kolem ohniště je pokryta smrkovými či jedlovými větvemi a sobími kožšinami.

Moderní doba pomohla úspěšně zlikvidovat původní způsob života Sámů. Staré tradice však nastěží úplně nevymizely, neboť se přenášely z generace na generaci pomocí specifických písní či zpěvů *joiku* (ze severosámáckého výrazu *juoiquos* – píseň, nebo *juoigan* – zpěv) a Sámové si dodnes zachovali sváteční národní kroje jasných barev. Staří Sámové byli animisté. Věřili, že dobré i zlé síly, které ovládají svět, se skrývají v květinách, zvířatech, kamenech, horách i řekách. K běžnému každodennímu uctívání si většinou vybírali kameny neobvyklého tvaru, zvané *sešty* (*sšezty*). Každý sámácký lovec měl jednu či několik sešty, u kterých sám potají obětoval, když šel na lov nebo se z něj vracel. Velká obětiště se nacházela na posvátných místech na úpatí hor, v nichž přebývali nebožtíci a které byly dědičným rodovým vlastnictvím. Sámové rozdělovali svět na viditelný a neviditelný a za výraz nevyrovnanosti mezi oběma světy považovali

Edicei řídí Markéta Nová

Argo, 2006
© 1997, H. Aschehoug & Co., Oslo
Introduction, epilogue © Zdeněk Lyčka, 2006
Translation © Viola a Zdeněk Lyčkovi, 2006
Illustrations © Luboš Drtina, 2006

ISBN 80-7203-778-0

Česká verze *Pohádek a pověstí Sámmá* je výbohem z nového norského vydání Qvigstadových spisů v jazykové úpravě B. Pollanové, avšak s přihlednutím k původnímu čtyřlístnímu svazku z let 1927–29. Jejich nesporným kladem – na rozdíl od jistě libivějších a uhlazenějších, ale často velmi nepřesných převyprávění – je autentičnost jednotlivých textů, u nichž je vždy uveden autor.

V souladu se současnou tendencí označování původních etnik jejich vlastním názvem je v překladu zásadně používán termín *Sámmové* a adjektivum *sámský*, pouze u názvu země zůstalo zachováno *Laponsko* (případný novotvar *Sámsko* by byl nesrozumitelný). Pokud jde o názvy různých bytostí ze sámského duchovního světa, při jejich označování jsou i sámští vypravěči velmi nejednotní a nedůslední, došlo při překladu záměrně k určitému zjednodušení. V rámci srozumitelnosti se pro různé neviditelné bytosti žijící většinou pod zemským povrchem používá nejčastěji výraz *podzemníci*, případně *mořští podzemníci*. Místní názvy jsou pokud možno přeloženy podle svého významu do češtiny.

V českém překladu je stejně jako v norské verzi B. Pollanové zachováno formální členění příběhů podle tří úrovní skutečnosti, které jsou často zobrazovány na noidských bubínkách – nadpozemský svět, svět lidí a podsvětí (říše mrtvých). S využitím znalosti o sámské kultuře byla podle tohoto schématu jednotlivá vyprávění rozdělena na příběhy z cizího světa, příběhy z tohoto světa a příběhy o mrtvých. Každý text jako by představoval jednu kresbu na obrovském noidském bubínku.

Společným jmenovatelem příběhů z cizího světa je jedině v mimořádných situacích,

vyžadujících mimořádná řešení. Tyto příběhy potvrzují, že všude na světě platí určitá pravidla týkající se vztahů mezi lidmi, vztahů lidí ke zvířatům a k přírodě. Tato pravidla nejsou založena na podřízenosti a lidé je neustavují, ale objevují mimochodem. Záleží na každém člověku, aby zjistil, jaká pravidla platí. Ten, kdo je poruší, je potrestán – přinejmenším, ale spravedlivě.

Příběhy z tohoto světa zachycují kolektivní tradici a pravidla, jež musí všichni dodržovat, má-li se jim dobře dařit. Příběhy z každodenního života pojednávají o běžných i neobvyklých situacích, které se mohou stát každému, protože život je nepředvídatelný a pestrý a protože lidé v něm nejsou jedinými živými bytostmi. Důležitým zdrojem vědomosti o každodenním životě jsou zkušenosti starců a sny. Příběhy z každodenního života jsou vyprávěny jazykem, který se vyznačuje pevnými metaforami, formulacemi a stereotypy a zároveň se v něm různorodě reflektují mnohé lidské pocity v situacích, které vyžadovaly, aby jednotlivci měli dost síly k přežití. Citové a sluchové dojmy však byly často tak prchavé, že je běžnou řečí nebylo možno vyjádřit. Tak se také tyto zážitky staly příběhy, aniž si byl vypravěč jistý, zda k nim vůbec kdy došlo.

Příběhy o mrtvých zahrnují příběhy o umřelých a nekřtěných. Zodpovědnost živých spočívá v tom, že mrtvým poskytnou pomoc, aby v říši mrtvých dosáhli klidu. Většina příběhů pojednává o aktuálních obřadech týkajících se nebožtíků (umřelců), kteří se nacházejí na nesprávném místě a nikoli tam, kam patří.

Ne všechny příběhy se B. Pollanové podařilo umístit do jedné z těchto tří skupin, podobně jako mnoho obrázků na bubínku patří do všech „světů“. Některé motivy se navzájem prolínají a některé obrázky jsou nakresleny na hranici mezi dvěma vymezenými oblastmi. Neplatí zde tradiční rozdělení skutečnosti na tento a onen svět, typické pro židovsko-křesťanskou kulturu. V očích starých Sámmů koexistovaly naopak všechny světy paralelně vedle sebe.

Qvigstadovy pohádky a pověsti vycházejí v uceleném českém překladu poprvé. Částečně byly publikovány např. ve sbírce pověstí a pohádek z Laponska, uspořádaných Václavem Markem pod názvem *Noidova smrt* (Třída, Praha 2000).

Zdeněk Lyčka

PŘÍBĚHY Z CIZÍHO SVĚTA